

A polihisztor viselkedéshagyomány erdélyi magyar tudósok körében

Az „utolsó erdélyi polihisztor” szószerkezet Brassai Sámuel nevével fonódik össze nem csupán a tudós egykori tanítványai, ismerősei emlékezetében, hanem Mikó Imre azonos címet viselő monográfiájában és a különböző szakirodalmi munkákban.

Brassai tanítványa, Hermann Ottó is utolsó polihisztor.¹ A már állandó szerkezetű minősülő szókapcsolat egy tudósi beállítódás végét jelzi, és ez a vég időben a huszadik század első fele. „Tudománytörténeti értelemben [a polihisztor] csak annyit jelent, hogy az illető olyan tudományágakat művelt párhuzamosan vagy pályafutásának egymást követő szakaszaiban, amelyeket mai tudományképzünkben nem szoktunk összekapcsolni. Olyannyira nem, hogy e különféle tudományokat csak különböző egyetemeken lehet elsajátítani.”²

Bár nem kapcsolódik szorosan a konferencia témaköréhez, kutatásom elsősorban arra világíthat rá, hogy milyen szocializációs tényezők befolyásolják, hogy egy, a korábbi időkből öröklött viselkedéshagyomány milyen mintáit vállalják a későbbi tudósok, hogyan minősül át a XIX. században a tudományokkal való foglalkozás, melyek a tudós-lét ismervei, a tudós milyen értelemben tekinti magát tudósnak vagy akár polihisztornak, egy közösség kit ismer el tudósként és azt hogyan teszi. Mindezt Brassai Sámuel életpályáján vizsgálom egy hosszabb kutatás keretében. Dolgozatom tehát részleteiben fedi le a kérdéskört,³ és fogalmaz meg újabb problémákat.

A XX. században a Magyar Tudományos Akadémia *A múlt magyar tudósai* címmel monográfiasorozatot adott ki, amelynek CD-ROM-változata keresőprogrammal rendelkezik. E program a polihisztor szót 21-szer azonosította a monográfia-sorozatban. A kismonográfiák szerzői esetenként polihisztorokat mutatnak be, vagy a különböző tudósok bemutatásakor kerül elő a polihisztor fogalom, illetve ekkor értelmezik a fogalmat. A 21 találatból a következő adatokat sorakoztathatjuk:

Barna Ferdinánd (Nagykároly, 1825. máj. 23. – Bp., 1895. júl. 21.): nyelvész, műfordító, könyvtáros, az MTA I. tagja (1868).⁴

Bolyai Farkas (1775–1856. nov.20.) polihisztor, fia: Bolyai János (Kolozsvár, 1802. dec. 15. – Marosvásárhely, 1860. jan. 27.): minden idők egyik legeredetibb gondolkodású matematikusa.

Csengery Antal (Nagyvárad, 1812. jún. 2. – Bp., 1880. júl. 13.): reformpolitikus, publicista, közgazdász és történétíró, az MTA tagja (I. 1847, r. 1858, ig. 1870), kiváló esszéista és közéleti polihisztor.

Herman Ottó (Brezsnóbánya, 1835. jún. 26. – Bp., 1914. dec. 27.): természettudós, néprajzkutató, polihisztor, politikus.⁵

¹ LAMBRECHT Kálmán, 1920.

² BÉKÉS Vera, *Magyar tudósok és intézmények a modernitás kihívásában* = BÉKÉS Vera, 2004, 8.

³ E rész kutatást a Domus Hungarica Junior ösztöndíja tette lehetővé.

⁴ „Kissé polihisztorszerű jelenség. De már egy olyan korban, amelyben a polihisztor nyilvánvalóan korszerűtlen tudóstípus, s még Magyarországon is húsz-harminc évet késett sok mindent egybeötvöző tudományával. A tiszta, egyetlen tudományágat képviselő tudósok viszont kíméletlenül félresöpörték útjukból az általuk művelt szakmához csak felében, harmadában értő (s ebben sem eléggé szakszerű) kollégákat.” DOMOKOS Péter, *Barna Ferdinánd = A múlt magyar tudósai*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. CD-ROM

⁵ „Mert végül mégiscsak polihisztor volt, a szónak abban az értelmében, hogy akár ornitológusként a madarakról, akár etnográfusként a halakról írt, korának szétföredezett világa az ő szemében csodálatos egységnek tetszett. A teljes világot

Hunfalvy Pál (Nagyszalók, 1810. márc. 12. – Bp., 1891. nov. 30.): nyelvész, etnográfus, az MTA tagja (l. 1841, r. 1858, ig. 1883).⁶

Kállay Ferenc (Debrecen, 1790. dec. 2. – Buda, 1861. jan. 1.): jogász, őstörténész, az MTA tagja (r. 1832), polihisztoralkat.

Korach Mór (Miskolc, 1888. febr. 8. – Bp., 1975. nov. 29.): vegyész mérnök, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1956, r. 1958), Kossuth-díjas (1958).⁷

Thewrewk Emil, Ponori Török (Pozsony, 1838. febr. 10. – Bp., 1917. febr. 23.): klasszika-filológus, műfordító, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1872, r. 1884, t. 1906); József fia, Thewrewk Árpád és Török Aurél testvére.⁸

Decsi Sámuel (1742–1816) orvos és polihisztor, a bécsi Magyar Kurir szerkesztője, és Martinus Fogelius hamburgi polihisztor Sajnovics Demonstratioja kapcsán.

Wartha Vince (Fiume, 1844. júl. 17. – Bp., 1914. júl. 20.): kémikus, műegyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1873, r. 1891).⁹

Tíz név tehát, amelyből kettő korábbi, egy pedig későbbi, mint a XIX. század. Azaz valami-féle folyamatosságát mutatja az ilyen típusú beállítódásnak. Fiume, Pozsony, Debrecen, Breznóbánya, Nagyvárád, Nagykároly, Bolya azok a helységnevek, ahonnan származnak, viszont többségük Budapesten (vagy előtte Budán) hunyt el. Ez a pár adat azt is megmutatja, hogy a XIX. század bővelkedett polihisztorokban. Ezek a tudósok születési helyüket elhagyva, nagyrészt a fővárossá, centrummá alakuló majdani Budapesten találtak megélhetést. Másik közös jegyük, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. Ha gyors következtetésre vállalkozunk, akkor a tudósi életmód (külső) feltételei e kis adatokkal operáló statisztika szerint: a fővárosi lét és az akadémiai tagság.

Mielőtt megvizsgálom Brassai Sámuel helyét ebben a közegeben, a statisztikai adatoknál maradva, utalok Tigyi József tanulmányára, amelyben a „hol teremnek az akadémikusok?”-kérdésre ad választ.¹⁰ Glatz Ferenc 2003-ban megjelent, *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002* című három kötetes művét használja forrásként, szempontjai pedig a következők: születési hely, szakmák gyakorisága, a taggá választás kora, az életkor, a társadalmi összetétel, az olyan jeles nemzetközi tudományos elismerések, mint a Nobel-díj. Forrásai alapján is hangsúlyozódik Budapest kiemelkedő szerepe a tudósi életpályákban, valamint azt érzékeli, hogy a vidéki, kistérségi populációból „termett” akadémikusok száma kissé meghaladja a budapestiekét. Szempontomból az életkorra vonatkozó adatok a legtermékenyebbek,

akarta egyszerre több oldalról, többféle tudománnyal megismerni. S ha a tudományok mégis versenyeznek érte, azért teszik, mert életének egyes szakaszaiban komplex érdeklődése más-más területeket vett munkába.” KÓSA László–KEVE András–FARKAS Gyula, 1971.

⁶ Hunfalvy még nem volt a szó mai értelmében vett szaktudós, de munkásságával számos szaktudomány önállósodásához járult hozzá. Az ő polihisztorosága a szakosodás korszerű igényének ekkor [1862-ben] már kevésbé felelt meg.” DOMOKOS Péter–PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1986.

⁷ Vö. POLINSZKY Károly, 1988. 633–637.

⁸ „Thewrewk sokkal közelebb állott a polihisztor tudós típusához, mint a század második felének szakemberéhez. [...] Thewrewk maga is érezhette, hogy Budenz a korszerű, a kor színvonalán álló szaktudós volt, ő pedig ennek a követelménynek, melyet, mint dékáni beszéde mutatja, maga is elfogadott, nem tud teljesen megfelelni.” RITÓÓK Zsigmond, 1993.

⁹ „Wartha Vince, egy bizonyos magyar tudományos hagyomány szellemében, meggyőződéses polihisztor volt. Kb. 670 publikációjában az egymástól legtávolabb álló, sokszor meglepően bizarr témákat találjuk.

Ez a káprázatos ismerettömeg, azonban nem volt egy összevissza tűzijáték, szilárd, természettudományos alapossággal tárgyalta a kérdéseket, eleven, szerves összefüggésükben, amihez szilárd vázat alapos kémiai és fizikai, sőt fizikokémiai műveltsége adott neki. Ez a mindennel összefüggő szemlélet tette elevénné, művészien érdekessé előadásait épp úgy, mint írásait.” KORACH Mór–MÓR László, *Wartha Vince*, 1974.

¹⁰ TIGYI József, 2006=3., 344. [<http://www.matud.iif.hu/06mar/tigyj.pdf> –2006. október 3.]

ugyanis ezek alapján Tigyi megállapítja, hogy 40 éves kor alatt négy tagot választottak meg: Brassai Sámuel, Cserna Jánost, Pólya Györgyöt és Thinemann Tivadart.¹¹ Az Akadémia keretében leghosszabb időt eltöltő akadémikusok sorában az első a száz évet megért polihisztor Brassai Sámuel a hatvan évével, a második a 98 évet megért matematikus Pólya György 59 évével, a harmadik helyen holtversenyben 58 évvel Cserna János író és Thinemann Tivadar nyelvész szerepel. Amint látjuk e két szempont adatai egybeesnek, ami akár a véletlen játéka is lehet, de a hosszú és aktív élet hozadéka is. Életkort tekintve, első helyen Wolsky Sándor biológus áll 103 évvel, a második Brassai Sámuel polihisztor 100 évvel és a harmadik Pólya György 98 évvel.¹² Amíg az első forráscsoportomban csak utalásszerűen, más tudósok életrajzában találkozunk Brassai névével, addig az akadémiai tagságot vizsgáló tanulmányban kiemelt helyet foglal el főként hosszú életkora miatt. Megjegyzendő, hogy születési dátuma illetve életkora bizonytalanságát az életművet vizsgáló munkák a százéves életkor hangsúlyozásával oldják fel, és ritkábban utalnak 1800-ra, esetleg a 97–98 évet élt Brassaira. A századik életév betöltése, illetve meghaladása azért is tűnhet gyanúsnak ebben a vonatkozásban, mert nincsen közvetlen információnk erről. Kőváry László kolozsvári történész, a tudós barátja jelenti ki, hogy a súlyos betegen fekvő tudós szavait úgy értelmezte, hogy az betöltötte volna a 100. évet.¹³

Nem csupán a hosszú élete, hanem elméjének tisztasága, hihetetlen memóriája és tudásának mennyisége, minősége is növeli a körülötte kialakuló csodálatot. Ez azért is fontos lehet, mivel megtörténhet, hogy Brassai esetében nem annyira munkássága a kultuszképző erő, hanem éppen személyisége, emberi kapcsolatai, no meg a hosszú élete. Ezért nem gond tisztelői számára, hogy tudósként mennyire relevánsak megjegyzései, hiszen a polihisztor beállítódás csak táplálja a kultuszt. Életrajzírói pedig azon fiatalok közül kerülnek ki, akik Brassai körében nőttek fel, tanítványai voltak, barátai, vagy azok gyermekei.

A tudományok nesztoraként emlegetett Brassai Sámuel (Torockó/Torockószentgyörgy, 1797/1800 – Kolozsvár, 1897) százada tudományos életének sajátos alakja. Hosszú időt felölölő munkássága már az 1860-as években, de napjainkban is nehezen értelmezhető, mivel több tudományágban, több nyelven tette közzé felfedezéseit, véleményét, szakmai megállapításait, kifogásait.

Szilágyi Márton az irodalomtörténet és társadalomtörténet kapcsolatát vizsgálva hívja fel a figyelmet az irodalomtörténetírás és biográfia viszonyára.¹⁴ Az írói életrajzok új forráscsoportokkal kiegészítve már nem csak tények dokumentálását, leírását jelentik, hanem az írói ambíciókhoz társuló életformákra is rávilágítanak. Például az írók családi háttere mobilitási stratégiákat, társadalmi szerepeket tárhat fel. Ezért lesz fontos dolgozatom szempontjából Brassai családtörténete, szocializációja, neveltetése, felekezetiisége, mivel mind összetevői tudóssá formálódásának, életpályájának. Ugyanakkor a korábban említett tudósi életpályák viszonyítási pontként, analógiákként szolgálhatnak.

¹¹ Az egyedüli húszéves korban tiszteleti tagnak felvett Rudolf trónörökös kivétel, ő pártfogó tag volt. A két 22 éves korban felvett Eötvös József író (politikus) és a rendkívül viharos életet élt Tóth Lőrinc jogász volt a legfiatalabb levelező tag. L. TIGYI, *i. m.*

¹² Vö. uo.

¹³ Százéves életkora vita tárgyát is képezte Kőváry László és a Non: quis? Sed: quid? álnéven vitatkozó Szamosi János között = Erdélyi Múzeum 1897, 337–338, 581–583.

¹⁴ SZILÁGYI Márton, 2006, 567–578. [jav. kiad.]

Családtörténeti felvezetés

A legátfogóbb, monografikus Brassai-életrajz¹⁵ részletesen közöl, elsődleges forrásokat is felhasználva, családtörténeti adatokat. Esetenként sikerült újabbakkal kiegészíteni Boros György adatait, jelzem, ahol ezt teszem.

Esetünkben jelentéssel bír a családnév. A család férfi ágának származási helyét jelöli. Torockó jelentős kereskedelmi központként, bányavárosként vonzotta a régióba más vidékek (főként szász) lakosait, de unitárius particulája is célpontként szolgált főleg a székelyföldi magyar unitárius diákok, de az aranyosvidéki román fiatalok számára is. Boros György kutatásai alapján Brassai apai nagyapja a lutheranus vallású Brassói W. János néven szerepel a halotti anyakönyvben 1757. április 17-én.¹⁶ Családjával, szüleivel kapcsolatban csak feltételezésekre lehet hagyatkozni. A Torockóra betelepülő szász asztaloslegény gyermekei közül csak annak az élettörténetére figyel Boros, aki Brassai Sámuellel kapcsolatba hozható. Így Brassai Jánosra, aki a torockói-torockószentgyörgyi Vernes családba házasodik, apja mester-ségét folytatja. Harmadik gyermekük éri meg a felnőttkort, s az nem más, mint id. Brassai Sámuel, akit 1764. április 30-án keresztelnek meg. Boros információi szerint 1765-ben meghal a családfő, s az anya egyedül neveli gyermekét. Az első két generáció tehát a betelepítés, beházasodás, felekezésváltás, a családi mesterség továbbörökítésének stratégiáját választja.

Id. Brassai Sámuel nem követi apja mester-ségét, hiszen iskolázottsága megfelel a kor szokásainak: a torockószentgyörgyi particula elvégzése után a kolozsvári unitárius kollégiumban a poezis után, filozófiai osztályba lép, majd logikát és görög nyelvet, katechézist tanul, togatus lesz belőle. Utána geometriát, német nyelvet tanít, 1789-től rector / iskolamester Torockón, ahol a lányok neveltetésére is gondot fordít, de énekes és paphelyettes.¹⁷ Tipikus életpálya az övé (mely életpálya apja beházasodása, anyja felekezétsége a hely szokásai által meghatározott) addig a pontig, amíg tanítói elkötelezettsége révén el nem tér a gyakorlattól, és három év után nem jelentkezik papi állásra. Az 1790-es években több adásvételi szerződés megfogalmazója, neve és pecsétje¹⁸ együtt szerepel a „confimáló” – Gregorius Kontz Nobilis vo.N. Solymos – majdani apósáéval.¹⁹ Értelmiségiként, iskolai tanítóként tehát jegyzői, hitelesítői szerepet is betölt.

1810-től torockószentgyörgyi rector, majd helyi lelkész, de például a torockói particula vizsgáztató bizottságának is tagja Sebes Pál rector és a helyi lelkész mellett.²⁰ A szakmai paradoxonként is értelmezhető pályaváltoztatás – miszerint a tanítóságot választó id. Brassaiából lelkész lesz – szociális hálójával, családalapításával magyarázható, ugyanis 1794. december 31-én feleségül veszi a kissolymosi Koncz Gergely Krisztina lányát.²¹ A székely nemesi családból származó feleség apja egyházi író, „híres pap és kítűnő esperes”²² elhunyt, a papi szék megüresedése tiszteletből is arra serkentette a torockószentgyörgyi gyülekezetet, hogy id. Brassait lelkésszé válassza.

¹⁵ BOROS György, 1927.

¹⁶ Vö. BOROS 1927, 14.

¹⁷ BOROS György 1927, 12–37.

¹⁸ A pecsétnyomón két oroszlán emel koronát a BS monogram fölé. Id. Brassai Sámuel fia, a tudós is ugyanezt a pecsétet használja levelei zárolásakor.

¹⁹ Vö. Torockói lakosok szerződései [A kéziratok lelőhelye: MTAK Kt. Ms 5077/ 142,143, 144]

²⁰ Vö. A torockói iskola [a kéziratok lelőhelye: MTAK Kt. Ms5084/100, 5084/104]

²¹ *I. m.* 21.

²² Uo.

1827-ben kerül át majd Szentmihályfalvára id. Gedő József közbenjárásával. Tanítói, de lelkészi pályáját a bevett szokástól való eltérés mellett, a helyi közösségekkel kialakuló állandó konfliktusok jellemzik.²³ A normáktól való eltérést csak megerősíti halálának rendkívülisége. Dr. Pázsint Mihály Alsó-Felsőszentmihályról írt kéziratban falumonográfiájának²⁴ lelkészi névsorában a következők olvashatók: „78 esztendőket élt tisztelendő Brassai Sámuel úr, e nemes eklézsiánk érdemes papja, égitűz által üttetvén meg, holt meg április 11-én és temettetett 13-ik ápr.” A villámcsapás mint természeti jelenség vet véget nem természetes módon az apa életének.

Ez esetben tehát a bányaváros oktatási kínálata mozdítja ki a hagyományos mesterség követését, és a felekezeti intézményhálózat kiépültsége teszi lehetővé a társadalmi mobilitást és felemelkedést is. Ráadásul a házasság intézménye a Brassai-férfiak számára társadalmi pozícióváltást is jelent, feleségeik révén ágyazódnak be az unitárius Torockó és Torockószentgyörgy társadalmába.

Koncz Krisztina férje mellett tanít az iskolában, ismeri a latint, majd megtanulja a német nyelvet. Mindketten olvasnak, a férj szeret filozofálni. Művelt, a felekezetével a legszemélyesebb viszonyban levő családban nevelődik az ifjú Brassai egyetlen gyermekként, hiszen nővére 20 évesen meghal. Otthon, apja neveli, nem jár iskolába, csak iskolalátogatóba. Boros a Brassai életrajzban a hiteles forráskezelés mellett gyakran bocsátkozik metaforikus képi elbeszélésbe. Egy ponton így fogalmaz Brassai iskolázottságával kapcsolatban: „az ő lelke himporát nem törölték le az iskola falai. Szárnya könnyű és gyors mozgását nem akasztotta meg a pedans iskolai rendszer. Ő úgy látott, úgy hallott mindent, ahogy az eredeti forrásból szemébe vagy fülébe jutott.”²⁵ Tehát a tiszta, természetes módon, mindenre nyitottan és a család melegségében történő oktatás ez esetben az intézményesített oktatás ellenében mutatkozik meg, és a főúri családokban honos magánnevelésre emlékeztet. A családban tehát az olvasáskultúra, a tudatos egyházi élet, a felekezetiesség, s éppen az unitarizmusnak köszönhetően a szabadelvűség közege formálta Brassait. S nem kevés mértékben az oktatásközelség, szülei pedagógusi elhivatottsága, a filantropizmus.

„az ő lelke himporát nem törölték le az iskola falai”

Egy, 1822. július 6-án kiállított Testimonium Scholasticum adatozza Brassai iskolázottságát. Az OSZK Kézirattárban található latin nyelvű dokumentum²⁶ szerint 1813. szeptember 13-án veszik fel a kolozsvári Unitárius Kollégiumba a torockószentgyörgyi Brassai Sámuel orátornak. Latin irodalmat, antropológiát, logikát, metafizikát, kémiát, német nyelvet tanul eminens diákként. Első geometriából és algebrából. Az adatok 1819-ig terjednek, amikor megszakítja tanulmányait, illetve külsős hallgatóként van jelen. (A tanárok kézírásával, és az intézmény pecsétjével hitelesített bizonyítvány szerint az unitárius vallású Brassai 1822-ben 22 éves).

Az iskolában is nagyfokú szabadságot élvez, a vele való kivételezés – tehetsége és tudása – miatt lehetséges. Társaitól eltérő módon kerül kapcsolatba a tudással. Másféle tapasztalatokat szerez, ezért magától értődik különvalósága. Kollégiumi tanárai annak ellenére, hogy

²³ BOROS György 1927, 23, 24, 29.

²⁴ Egyházközségi monográfiák II/12. Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára- köszönöm Dimény József lelkésznek az információt. Illetve BOROS 1927, 34.

²⁵ BOROS György 1927, 44.

²⁶ Testimonium Scholasticum (A kézirat lelőhelye: OSZK Kt. Analekta)

Brassai absolutoriumot tesz, históriából (cronologia) megengedik neki, hogy ne vizsgálzzék. Ugyanakkor 1837-ben, amikor ő maga lesz tanár az unitárius kollégiumban, székfoglaló beszédét a történetírásról tartja, majd tanítja ezt a tárgyat – sajátosan – magyar nyelven, míg a földrajzot, fizikát, kémiát és matézist latinul. Ha az iskolai rendszer felől tekintjük át Brassai pályáját, akkor mintakövetésről beszélhetünk, apja, de az unitárius fiatalok mobilitási stratégiáit választja, bár bizonyos ponton eltér mindettől. Megszakítja tanulmányait, nem választja az egyházi hivatást vagy a külföldi peregrinációt,²⁷ ami az apai életpálya túllépését jelentené, a társadalmi felemelkedés lehetősége lenne, hanem másfajta mintákhoz igazodik, magántanár lesz főúri családoknál. Ez a másfajta minta is gyakori a XIX. század első felében. Brassai egyik 1850–51-es lapvállalkozását, a *Fiatalság barátja* című gyermeklapot vizsgálva derült ki, hogy a lap munkatársai²⁸ nagyrésze pályájának bizonyos szakaszán magánnevelő, majd intézeti vagy kollégiumi tanár. Nem véletlenül ilyen hangsúlyos az analóg életpályák jelenléte ebben a vállalkozásban, hiszen a gyermeklap profilja, a közös szakmai érdeklődés, a pedagógiai tapasztalat, a személyes szakmai vagy felekezeti kapcsolatok jogositják fel erre a munkatársakat, viszont ezek az analógiák az oktatás intézményes kereteiből kilépő fiatalok megélhetési stratégiáinak egyikére, a magánnevelősködéstre mutatnak rá, de arra is, hogy az intézményes keretek közé szerveződő oktatás mellett tovább élnek a korábbi lehetőségek, preferenciák.

Az egyedülálló férfi

Ha visszagondolunk a Brassai család történetére, akkor Sámuel esetében a házasság intézménye tartogathatna változást a szocializációs modellben, viszont ez nem következik be. Az apa halálakor kb. 37 éves Sámuel számára a családot édesanyja jelenti 1862-ig, haláláig. Utána egyedül éli agglégény életét.

Martine Ségalen francia családsszociológus történetileg tekinti át a családstruktúrákat, típusokat, de az egyedülálló (le célibat) kérdését is.²⁹ Az egyedülállóság népeszsabályozó funkciót tölt be a társadalomban, és nők esetében problematikusabb, sőt Segalen szerint a házasság a nők számára létrehozott intézmény, amely a női státus teljességének elérését biztosítja. A férfiak számára bizonyos szakmák esetében akár követelmény is lehet az egyedülállóság, lásd például a katonai vagy az egyházi cölibátust. Kornis Gyula a tudós lelki alkatát vizsgálva állapítja meg, hogy „a tudós kutató szeret anyagi és társadalmi szempontból is független ember, *independant gentleman* lenni: erre hajtja az ész autonómiája.”³⁰ Felsorolja

²⁷ Brassai nem volt peregrinus diák, viszont például egy 1844-ben Nagy Péterhez, a kolozsvári reformáuts lelkészhez írt levelében – Nagy Péter 1842–43-ban a göttingai egyetemen természettudományt és természettant tanított, és nem véletlen, hogy miről és hogy éppen neki számol be Brassai –, Berlin–Halle–Lipcse–Braunschweig–Göttinga–Frankfurt–Párizs útvonalon megtett utazásáról számol be, (természet) tudósokat és intézeteket látogat meg, néhol hosszabb ideig időzik. Egy helyen ezt írja: „valamit tanultam is benne[mármint Francke halléi intézetében–kiegészítés általam, B.T.], mit most előadni hosszas volna: majd megbeszéljük, ha Isten is úgy akarja.” [A kézirat lelőhelye: MTAK Kt. Ms 4745/107.]

²⁸ Szinyei József írói életrajz-gyűjteménye alapján a munkatársak születési éve és (fiatalkori) foglalkozása: Csengery – 1822, Szőnyinél tanár, Emödi – 1819, Tisza László, Kálmán és Lajos nevelője, Gönczy – 1817, Dráveczky-fiúk nevelője, Gyulai (1826), Pataki Dániel, Bethlen János gyermekeit neveli, pesti intézeti tanár, Jókai – 1825, író, Kriza János – 1811, Maier – 1813, Sennyey-fiúk nevelője, a pedagógia tanára, az összes pesti iskola igazgatója, Mentovich – 1819, id. Szász Károly fiát, majd Kemény Lászlót tanítja, Nagykörösön, majd 1856-tól Marosvásárhelyen tanár, Nagy – (Lajos?) – 1828, unitárius tanár, Tárkányi – 1821, miskolci pap, Vas Gereben – 1823, zsidó fiúk nevelője Pápán, népszerű elbeszélő, Varga János – 1804, nevelő.

²⁹ SEGALEN, Martine, 1993.

³⁰ KORNIS Gyula, 1943, 70. [1. kötet]

a tudós tulajdonságait is, melyek egyike az aggregénységre való hajlam, viszont „az aggregénység szakkbúvár sokszor elsavanyodik, örökös magányában lelkileg kiszárad.”³¹ Hogy mindez mennyire érvényes Brassai kapcsán, kevés forrásunk van rá, ő maga sohasem nyilatkozott erről, nem jegyzett fel semmit ezzel kapcsolatosan, viszont életét percnyi pontossággal tervezte meg és élte le, a pedagógusi és tudományokkal foglalkozó munkúnak szentelte. Számára kevésbé problematikus a cölibátus, főként, mert édesanyja társaságát sokáig élvezte, öregkorára (kb. 62–65 éves korától haláláig, 35 évig) marad egyedül, amikor középiskolai, majd egyetemi tanári fizetéséből, publikációs jövedelméből él meg, sőt pénzéből diákok támogatására is futja.³²

A férfiak új pszichológiájának teoretikusai a férfi családi szerepeire koncentrálva, az apaságot a személyiségfejlődés szakaszaként értelmezik. Dr. William S. Pollack tanulmányában így fogalmaz: „számos olyan férfi van, akinek valamilyen ok miatt soha nem lesz arra lehetősége, hogy megélje, milyen a saját gyermekei apjának lenni. Mindenesetre ez nem ok arra, hogy az elég jó apaság képessége ne kerülhessen felszínre bennük, és ne kerülhessen kifejezésre. Arra a fogalomra utalok, ami közel áll Erikson generativitás fogalmához: egy gondoskodó, támogató mentor szerep a fiatalabb «másik» irányába, amelyben a gondoskodó idősebb férfi, mint elég jó szülői gondoskodást végző személy élheti meg magát.”³³ Ez a megállapítás esetünkben is érvényes, hiszen a tudós idővel „Brassai bácsiként” válik népszerűvé ismerősei, tanítványai számára. „Nem lett volna teljes az öröm, melyet mi, –kiránduló írók és művészek–Kolozsvár látásakor éreztünk, a megható kép, mely e történelmi város ősepületeiről, tősgyökeres népéről lelkünkben fönmaradt, ha Brassai bácsi patriarhcális alakja mindakettőt ki nem egészíti.” – írja Váradi Antal 1887-ben.³⁴ Idővel tehát a fiatalabb generáció számára Kolozsvár védjegyeként mutatkozik meg a történelmi múlt mellett a patriarchális tudós alakja. Azé a tudósé, aki szelíd tekintettel fogadja látogatóit.

Vendéglátó és apai szereplehetőségének egy másik összetevője, hogy gondoskodik tanítványai, támogatóitjai tanulmányi helyzetéről, de elhelyezkedésükről is.³⁵

Pierre Bourdieu a „férfiuralom”-ról értekezve fogalmaz úgy, hogy: férfinak lenni a *vir* értelmében a *virtus* eszményének való megfelelést feltételezi; tanúbizonyságot kell tenni a férfiasságról, amely a nőiesség ellenében konstruálódó viszonyfogalom; összetevői a nemző-képesség, a társadalmi rátermettség, a harckészség.³⁶ Mivel Brassai soha nem kötött házasságot, gyermekei sem születtek, férfiassága kimunkálása nehezebb, mint a családalapítóké.

³¹ KORNIS Gyula 1943, 98.

³² Lásd pl. A kolozsvári Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára Brassai-hagyatékában az ezzel kapcsolatos levelezést: a támogatottak köszönő leveleit, vagy a Brassaitól felvett különböző kölcsönök ügyét, hogy ez utóbbiból csak egyet említek, Gönczy Pál magánintézeti nevelő, majd közoktatásügyi minisztériumi hivatalnok több ízben kér kölcsön Brassaitól, s nehezen törleszti adósságait, hasonlóképpen fia, Gönczy Béla, aki Brassait keresztapjának szőli leveleiben.

³³ Dr. POLLACK, William S, 2003 [2004], 112.

³⁴ VÁRADI Antal, 1887, 321–324. Váradi leírja Brassai lakását is, amelynek falait Széchenyi István, és Erkel Ferenc arcképe díszíti. Úgy gondolom, hogy jelentéssé, hogy kinek az arcképeit tartja Brassai arra érdemesnek, hogy kifüggesse. A régi jóbarát, zeneszerző mellett a reformert.

³⁵ Az UEGyL-ban található Brassai-levelezésből megtudjuk, hogy Csiki István és Marlin Molly rajztanulmányait támogatja, sőt Molly többször felkéri, hogy ügyében járjon közbe Eötvösnél, majd Wlassicsnál a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.

³⁶ Vö. BOURDIEU, Pierre, 2000, 59–62.

Harc a tudományok mezején

Brassai harcokészége nem mérhető a megvívott győztes párbajok sokaságával, egyről sem tudunk; csupán szimbolikus értelemben, tollával harcol, vitákat kezdeményez – csipős-ironikus hangnemben. Ha megnézzük ezeket a vitákat, akkor időben a kor legfontosabb kérdéseihez szól hozzá, így 1832-ben Széchenyi István munkáinak megjelenésekor annak bírálóját vádolja, 1833-ban Szilágyi Ferenc *Klió*-járól ír, de ekkor Szilágyi épp a hozzászólás hitelessége miatt vág vissza, Brassait dilettánsként kezeli, mivel nem írt eddig történelmi munkát, s recenzensi tevékenysége még nem hatalmazza fel tekintéllyel a szakmában.³⁷ Szilágyi kifogásait professzori minőségében és a Magyar Tudós Társaság levelező tagjaként szignálja, hatalmi pozícióját, szakmai tekintélyét ezzel erősítendő, no meg a Brassai iskolázottságára, eddigi munkásságára vonatkozó utalás is erre játszik rá. De körvonalazódik az a diskurzus is, amely a szakmai hierarchia szerveződésére vonatkozik: idő, tanulmány, eredeti munkák szükségesegek a hiteles megszólaláshoz. Brassai vitapozícióját az a tény is gyengíti, hogy álneven publikál. 1855-ös vállalkozásával, a *Critikai Lapok*-kal hozzájárul a kritikáról mint speciális irodalomról szóló beszédmódról, elkülönülő szakágról szóló vita elindításához.³⁸ Liberális módon viszonyul Gyulai Pál ellenében az írókérdéshez, majd később a nők egyetemi oktatásának szorgalmazója. Liszt Ferenc cigányzenéről írt tanulmányának legjelentősebb bírálója 1860-ban. De vitázik még Csatóval az angol alkotmányról (1838), Jókaival a római nőnevekről (1853), Gyulaival a *Fóti dal* egy soráról (1859). Kortársai jogosan nevezhetik dohogó öregúrnak, vitakedvelőnek. Kifogásaik egyre inkább arra irányulnak, hogy megkérdőjelezzék Brassai megszólalásainak jogosságát, hiszen ő a század közepétől differenciálódó szaktudományok paradigmáján kívül marad. Az egyre erősödő intézményesített oktatás, a meritokratikus társadalom elvei felülírják Brassai tudományos pozícióit.

Ha Brassai munkásságát vesszük számba, megállapíthatjuk, hogy 1848–49 után tipikusan, másokhoz hasonlóan Budapesten talál megélhetést, változatos tematikájú lapokat szerkeszt.³⁹ Viszont sajátos módon, 1859-ben hazatér Kolozsvárra és a helyi szakmai elit része lesz.

Pedagógusi hivatásának terméke a Kék könyvtársorozat. Legfontosabb munkáit, ha sorba állítjuk, akkor aktuális érdeklődését érhetjük tetten: az esztétika-A gyönyörűségről (1832, 1859, 1878-németül), közgazdaságtan-Bankismeret (1842), Logika (1858), magyar nyelv-A magyar mondatról, a módszerről (1867), mondatelmélet, idegen nyelvek (latin auktorokról írott munkái, idegen nyelv-tankönyvei), földismeret, fűvészet, Euklides-fordítása, szépirodalom-fordításai, zene, csillagászat, publicisztika. Több tudományterületen rajzolódik ki tehát a kronologikusan felépíthető pályáiv, amelyet az új irányok, új tudományterületek, nyelvek, kultúrák fele való tájékozódás, nyitottság jellemez, s megszólalásait pedig a mindenhez értő szakmaiság jegyében fogalmazza meg. Az aktualitásokra érzékeny tudós nem ismeri fel,

³⁷ „Szóval B. úr a literátori pályába lépést recenseni munkálódással kezdi, s hova más későre, nagy fáradtság, esztendők során keresztül gyűjtött tudományos kimivelődés, s megért ítélő tehetségre szert tevés után juthat el, ez ismeretlen, és oskolai tanulását soha és sohól rendszeren nem végzett, de udvarokban néha klávir-mesteri, néha nevelői hivatalt folytató, most már magát újság írásra adó, s így mindenhez kapkodó ifjú, egyszeriben oda kíván ugrani.” – Szilágyi Ferencz, 1834. március 22., 178.

³⁸ Lásd erről bővebben: BERKI Tímea, *Brassai Sámuel kritikaértelmezései az 1850–60-as években. Egy példa Critikai Lapok 1855 [kézirat]*

³⁹ Lapvállalkozásai: Vasárnapi ujság (1834–1848), Fiatalság barátja (1851), *Critikai Lapok* (1855), Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok (1877–1880), Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei (1861–1873). A magyar nyelv ellenőre (1881), Unitárius Közlöny (1887)

hogy a megváltozott tudományos paradigmában, az egyes szakterületeken másfajta érvényességgel bírnak szövegei. Ezért találják különcknek és dilettánsnak vitatkozó szaktudós felei. Olyan tudósként működik, aki egyidőben gyarapítja és átadja (szakmai) tudását tanítványainak, s ezt az oktatási intézményrendszer különféle szintjein teszi – szintén időbeli folyamatosságban: gimnáziumi, kollégiumi, majd egyetemi tanár. Ez a tudósi viselkedés nem véletlenül esik egybe azzal, amit Békés Vera a XVIII–XIX. század fordulóján a göttingai egyetem holisztikus tudományszemléletében vél felfedezni: „a professzoroknak egy személyben oktatói és tudományos kutatói tevékenységet is kellett folytatniuk. [...] [követelmény, hogy] se a tanárok, se a diákok ne essenek a túlzott szakosodás hibájába, amely akadályozná a teljesség kibontakozásának megvalósulását.”⁴⁰ A göttingai egyetem programja szerint a tudományok határai dialógusban állanak, a „közös affinitássféra”, a kontextuális megközelítés válik fontossá. A XIX. század első harmadában áll be a paradigmaváltás, létrejönnek a modern szaktudósok munkamegosztáson alapuló, hierarchikus felépítésű team-jei, és lassan kihál a kollektivitásban alkotó polihisztorok zseniális típusa.⁴¹ A Nagy Péterhez írt levélben⁴² tudósít Brassai göttingai tartózkodásáról, külföldi egyetemi intézetek látogatásáról. Még ha rövid ideig tartó is ez az utazás, és nem felel meg a hagyományos peregrinációnak, Nagy Péter baráti közelsége, illetve Brassai közvetett forrásai, könyvtára, olvasmányélményei, tudományszemlélete, például az élőnyelv-, és anyanyelv-kutatásai⁴³ arról győznek meg, hogy e vesztesé váló paradigma ismerője és tipikus képviselője Brassai, sőt a paradigma süllyedése után annak zárványaként működik, s a Békés Vera zárványfokozatai (leszűkítve: 1. teljesen elszigetelődött koncepciók, 2. „örzök”/kikerülhetők, 3. „küzdők”/polemizálók, 4. válságba jutottak) közül a harmadik kategóriába illik leginkább. Szintén Békés állapítja meg, hogy a pozícióját vesztet korábbi tudományos paradigma és az új paradigma között nincs értelme egyetlen fejlődésvonalat húzni tudománytörténeti értelemben⁴⁴, már csak azért sem, mert „az új paradigmák nem pusztán a régiből, hanem sokkal inkább egy, a régi által megszüntetett, feledésre ítélt, lappangó paradigma zárványaiból születnek.”⁴⁵ Brassai mondatelméleti munkássága ilyen lappangó paradigmaként nem korabeli sikere felől, hanem a mai értékek alapján válik napjaink egyik nyelvészeti irányzatának előfutárává.⁴⁶ Tehát a polihisztorág és a modern értelemben vett szaktudományok tudósi beállítódásai között nem annyira egyszerű a viszony, mint amilyennek látszik, és a paradigmaváltások látleteiben, a fejlődésvonal megkérdőjelezésében találhatunk magyarázatokat viselkedéshagyományok továbbélésére, lappangó paradigmák felfedezésére.

Visszatérve Brassai Sámuel tanári minőségére, a Kolozsvárt 1872-ben induló egyetem rektorhelyettesi tisztére, amelyet kezdetben már be is tölt, megállapíthatjuk, hogy ezeket a társadalmi pozícióit a helyi intézményekben, főként az unitárius oktatásban és egyházban, de a Múzeum-Egyletben betöltött szerepe határozza meg, s kevésbé fontos például életkora, vagy a szakmai teljesítményét igazoló dokumentum. Az egyetem Tanácsa és doktori névkönyvében a rektorhelyettes Brassai neve mellett csupán ez áll: „matheseos elementaris Professore publico ordinario, Academiae Scientiarum Hungaricae Socio ordinario, Viro ad

⁴⁰ BÉKÉS Vera, 1997, 54, 59.

⁴¹ Vö. BÉKÉS Vera, 1997, 70–74.

⁴² Lásd 25. lábjegyzet.

⁴³ Lásd erről bővebben Brassai fordítás-, mondatelméleti értekező prózáját, annak értelmezését: BERKI *i. m.*

⁴⁴ BÉKÉS Vera, 2004, 9.

⁴⁵ BÉKÉS Vera, 1997, 85.

⁴⁶ BÉKÉS Vera, 2004, 9. Lásd erről bővebben É. Kiss Katalin Brassai nyelvészeti munkáit vizsgáló kutatásait.

tentandos numeris docendi in gymnasiis candidato publice misso.”⁴⁷ Tehát a rekrutációban akadémiai tagsága, korábbi tanári munkája a mérvadó. Úgy tűnik, hogy életpályájának csúcára ekkor jut, hiszen presztízsének köszönhetően áll be a karriermobilitás⁴⁸ – saját pályája szempontjából is, de a családi mintához képest is. A következő tanévben mind Berde Áron, a rektor, mind helyettese, Brassai az egyetemen már januárban doktori címet szereznek. Berde a jogi karon jogtudományból, helyettese a bölceleti, matematika és természettudományok karon filozófiából.⁴⁹ (Ebben az iratban Brassai 73 évesen szerepel!) Ismét eltérést észlelhetünk: nem a matematika doktora lesz Brassai, hanem a filozófiájé, azé a tudományágé, ami éppen akkor tudósként leginkább foglalkoztatja. Sajátos jegye ez tudósi attitűdjének, én-konstrukciójának.

Én-konstrukciók

Hogyan is jeleníti meg önmagát Brassai? Például 1842-ben Bethlen János leveléhez tár-sítja a magáét, amelyben *Bankismeret* c. munkája ajánlásához kéri Széchenyi István bejegyezését. Közbenjáróra van tehát szüksége, személyes kapcsolathálóját használja fel újabb – szakmai – kapcsolatok kialakítására. A méltóságos gróf úrnak címzett levelét alázatos szolgaként, de Brassai Samuként (nem Sámuelként), professorként és tudós társasági tagként írja alá. Hozzá képest teljesen más viszony működik Bethlen és a gróf között: barátok, tegező viszonyban vannak, mindketten arisztokrata családok leszármazottai. Brassai főúri nevelősködésének hozadéka ez a kapcsolat, amit, mint látjuk szakmai szempontból sikeresen fel tud használni.⁵⁰ Nem csupán írásai megjelentetésének mikéntjéről gondoskodik,⁵¹ hanem saját akadémiai pályafutását is igyekszik befolyásolni. 1884 január 24-én Kolozsvárról üdvözlí Gyulai Pált: „Méltóságos barátom uram! Becses neve napjára szíves üdvözlémetet és kitelhető jó kívánságaimat jelentem tisztelettel és szeretettel. Bátor vagyok nattsádnak négyszemközt megsugni, hogy ha 50 esztendei tagságom után tiszteletbeli tagjának ki nem nevez az akadémia, rendes tagságomról is le fogok mondani. Tisztelettel maradok Alázatos szolgája, Brassai.”⁵² Bár a névnap-i köszöntőt barátként írja, és a levelezésükből ismert magázó (és nem tegező!) viszonyban, mégsem a baráti gesztus fontos benne, hiszen „jeleníti” üdvözlétét és kívánságait, mintegy előrejelezve ezzel a megfogalmazással, hogy hivatalosabb dolgok is érdeklik. Az üdvözlét apropóján nem mulasztja el Gyulait figyelmeztetni követelményére. Bár 50 éves akadémiai tagságát 1887-ben ünnepelné, hiszen 1837-ben választják be,⁵³ fura módon már évekkal korábban felveti a tiszteletbeli tagság ötletét, sőt fenyegető hangnemben. Érvelésében az akadémiai tagként eltöltött hosszú idő jogosítaná fel a tiszteletbeli címre. Végül nem kell lemondania rendes tagságáról, hiszen 1887. május 13-án tiszteleti taggá vá-

⁴⁷ *Album Doctorum Almae ac Celebrimae Regiae Hungaricae Scientiarum Universitatis Francisco-Joesphinae Claudiopolitanae Die 10 mensi Novembris anni MDCCCLXXII. inauguratae* [A kolozsvári m.k. Ferencz József Tudományegyetem Tanácsa és doktori névkönyve, I.kötet, 1872/3–1899/1900] A kézirat lelőhelye: Kolozsvári Állami Levéltár Fond Universitatea Cluj nr. 111. [A továbbiakban: *Album doctorum* 1872.]

⁴⁸ Az egyetemi tanárok rekrutációjáról lásd bővebben: KOVÁCS I. Gábor–KENDE Gábor, 2006, 417–509.

⁴⁹ *Album doctorum* 1872, 15, 18.

⁵⁰ A Bethlen–Széchenyi–Brassai levelezés kéziratának lelőhelye: MTAK Kt. Ms K 203/1–3.

⁵¹ A Széchenyihez írt levelel kívül Horvát Istvánnak írt leveleit is említhetjük, melyekben a nevelésről írott munkájához kéri fel a tudóst, hogy bírálja és közölje a Tudományos Gyűjteményben.

⁵² Brassai Sámuel Gyulai Pálhoz. A kézirat lelőhelye: OSZK Kt. Levelestár.

⁵³ Lásd az 1837-es tagválasztásokat közlő Akadémiai Almanachot, illetve a nyomtatott jelentést 1837-ből. Az utóbbi lelőhelye: OSZK Kt. Fol. Hung. 1756, 38.f.

lasztják.⁵⁴ Ez a névnap i üdvözet mutat rá arra is, tehát, hogy a baráti kapcsolatait hogyan konvertálja szakmai sikereinek biztosítékává, illetve hogyan lép közbe, akár erélyesen is saját szakmai pozíciójának megerősítése érdekében. De arra is rámutat, hogy korántsem függetlenedik a szakmai státusz a személy egyéniségétől, hiszen annak kimunkálásán dolgozik az egyén, megkonstruálja saját szakmai identitását és ezzel együtt a róla kialakuló képet is. A komoly angol-amerikai kapcsolatokkal rendelkező unitárius egyház híveként az is megtörténik Brassaival, hogy életműve eljut a tengeren túlra. Stein János kolozsvári nyomdász, könyvkereskedő a következő sorokat írja neki: „A Nagyságod munkáit Kovács János Tanár úr megbízásából küldöttem a „Harvard University”-nek Amerikába.”⁵⁵ Sajnos nincsen adat arról, hogy milyen az amerikai Brassai-recepció, hogyan történik egyáltalán a nyelvi különbségek miatt. Lehet, hogy egyszerűen kortörténeti érdekesség, amely ismét Brassai szociális hálójának, de egyházában elismert tekintélyének köszönhető, ugyanis Kovács János személyes ismerőse, kollegája, angol nyelvtanár mind az unitárius kollégiumban, majd a papnevelő intézetben, mind pedig a Ferenc József Tudományegyetemen 1873-tól. Fontos adalék ezen a ponton, hogy Brassai saját munkáit, de begyűjtött könyveit 1842 óta folyamatosan az Unitárius Kollégium könyvtárának adományozza, közkinccsé teszi a diákok, tanárok, érdeklődők számára, sőt önmaga is onnan kölcsönzi a saját pénzén megvásárolt darabokat. Az MsU 1693 jelzetű, a Román Tudományos Akadémia Könyvtára kolozsvári székhelyén található kézirat Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor és Augusztinovic Pál könyvrajstromát tartalmazza. Ez Brassai esetében 2733 kötet, amelyből 225 cím XIX. század előtti kiadvány. Összehasonlításképp: Bölöni Farkas Sándor 1526 kötetéből, 747 műből 94 cím jelent meg a XIX. század előtt. A személyes könyvtárak rajstromai mellett fontos források lehetnek a tudós életpályák kutatásában Brassai kapcsán előkerültek, jelesül Barráné és Stein János kolozsvári nyomdászok, könyvkötők számlái, iratai, de Brassai utazásai alkalmával meggyűjtött számlái, megrendelések, levelezésének dietetikus, kulináris utalásai, amelyek az életmódkutatás forrásai is lehetnek.

Gazdasági és szimbolikus tökéjének milyensége világíthat rá jótékonykodásainak típusára, és egyúttal énperformálására, önkultuszgeneráló gesztusaira.

A dolgozat egy tudósi életpálya részletes, mélyfúrászerű elemzésével kísérletezik. Ez az elemzés az egyéni élettörténet mozzanatainak számbavételekor a személyes identitás felekezeti és szakmai összetevőire koncentrál. Családtörténeti, szocializációs tényezők figyelembevételével mutat rá a karrierépítés különböző aspektusaira, a társadalmi mobilitás és felemelkedés mintázataira, stratégiáira oly módon, hogy a polihisztor viselkedéshagyományt konkrét példán vizsgálja.

Nemcsak a tudománytörténet elméleti kérdéseként merül fel a polihisztor tudósbeállítódás és a modern értelemben vett szaktudósság fejlődéselvű megközelítésének lehetetlensége, hanem módszertani kérdésként is. A mára már elkülönült és specializálódott tudományterületek távolsága az interdiszciplináris kutatások szorgalmazása mellett sem képes adekvát módszertani stratégiát nyújtani az ilyen típusú kutatások számára. Az 1997-es Brassai-megemlékezések is különböző szakterületek kutatóinak tanulmányait helyezik egymás mellé a különböző konferenciakötetekben. A holisztikus tudományszemlélet adekvát megközelítése válik lehetetlenné talán a kartézianus paradigma hiányzó alternatív paradigmája miatt.

⁵⁴ Lásd Akadémiai almanach 1886–1888-ra – közönséges és csillagászati naptárral, Bp., MTA, 1888.

⁵⁵ Stein levele Brassaihoz. A kézirat lelőhelye:UEGYL Brassai-hagyaték.

The Attitudinal Tradition of the Polyhistor Among Scholars from Transylvania. Sámuel Brassai was called the last Transylvanian polyhistor in Imre Mikó's book. We also know about publications that use this same term for Brassai's disciple, namely Ottó Herman who was much younger than his master and whose scholarly activities extend even to the 20th century. Sámuel Brassai, mentioned as Nestor of sciences was a peculiar figure of his century's academic life. His all-embracing works were difficult to understand in the 1860s, and they are still hard to comprehend, since he had published his discoveries, opinion, professional findings and objections in several disciplines and languages. Exactly the disciples segregated and the professional identities differentiated in the course of the 19th century have made more difficult the treatment of the oeuvre that had been still founded upon the earlier notion of the scholar and had left the specialization out of consideration. However, this is due to the successful meeting of the scholarly personality and Brassai's figure and socialization. His scholarly attitude didn't hurt any disciples studied by him, but he has become strange, incomprehensible with time and on the other hand reason of cultic attitude due to the high standard of his knowledge and his efficiency. His socialization, bringing-up and confession can be standpoints of research, since all these are components of his becoming a scholar. This presentation on one hand traces this becoming through Brassai's published writings, and on the other hand works on those sources of book history, institutional history and cultural history by which we can build up the system of both the meanings of Brassai's status as polyhistor and the survival of this scholarly attitude in the 19th century.